

На правах рукопису

ЮР ПЕТРО СТЕПАНОВИЧ

ЛІБЕРАЛЬНІ
ТА РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНІ ПАРТІЇ
В РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр. В РОСІЇ

(порівняльний аналіз їх стратегії і тактики)

Спеціальність 07.00.01 — Історія громадських рухів
і політичних партій

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00778575 (\$)

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

ЛНБ України ім.В.Стефаника

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЮР Петро Степанович

ЛІБЕРАЛЬНІ ТА РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНІ ПАРТІЇ В РЕВОЛЮЦІЇ
1905 - 1907 рр.
В РОСІЇ / ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЇХ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ /

Спеціальність 07.00.01 - історія громадських рухів
і політичних партій

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1994

Дисертація є рукопис

Роботу виконано на кафедрі історії
Київського політехнічного інституту

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
КОБИЦЬКИЙ Микола Кхимович

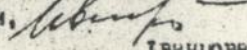
Офіційні опоненти – доктор історичних наук, професор
МУСІЕНЮ Володимир Васильович
кандидат історичних наук, доцент
БІЛОУСОВ Леонід Вікторович

Провідна організація – Київський технічний державний універ-
ситет будівництва й архітектури

Зехист відбудеться "24" червня 1994 р. о 12 годині
на засіданні спеціалізованої ради К 068.18.08 при Київському
університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252001,
м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 549.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київ-
ського університету / вул. Володимирівська, 58 /.

Автореферат розіслано "23" червня 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук, доцент Іванова І. В.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми. Утворення незалежної Української держави, формування багатопартійної системи викликає науковий інтерес до накопиченого історичного досвіду, до відродження історичних традицій, ідей, поглядів і теоретичних концепцій партій, котрі боролись проти царизму, або були в опозиції до нього. Революція 1905 - 1907 рр. стала першою спробою повалення самодержавного ладу і демократичного оновлення Росії. І хоч революція потерпіла поразку, але вона відчутно розхитала монархічний режим, дала поштовх багатьом акціям.

Найвищим досягненням визвольних сил Росії тієї доби було скликання Державної Думи та започаткування в ній багатопартійності. "Українське громадянство приймає активну участь, поруч із російськими елементами, в боротьбі за лад парламентарний та виявило чималу акцію і в установах парламентарних" І/, - так оцінював цей переломний момент в історії відомий український діяч О. Лотоцький.

Початок ХХ ст. засвідчив все чіткіше виділення на політичній арені Росії двох основних напрямів визвольного руху: ліберально-опозиційного та революційно-демократичного. З одного боку, це зафіксував у 1903 р. II з'їзд російських соціал-демократів у резолюціях відносно ставлення до соціалістів-революціонерів та лібералів. З іншого - на ці напрями було вказано вже в першому номері журналу ліберальної опозиції "Освобождение" в 1902 р. Саме між цими двома напрямками велась боротьба за оволодіння визвольним рухом. І впродовж майже двох десятиліть вона не вщухала ні на мить ani в теорії, ani в політичній діяльності.

Подальша структуризація російського суспільства, особливо в ході народної революції, спричинила виникнення партій різної орієнтації. Серед ліберально-демократичного напрямку найбільш впливовою і опозиційно настроєною до царського уряду була партія конституційних демократів / кадетів /, яка виникла в жовтні 1905 р. Вона проголосила про намір збудувати конституційно-монархічну парламентарну державу. А російська соціал-демократична робітничая партія / РСДРП, 1898 р. /, партія соціалістів-революціонерів / есерів, 1902 р. / та інші, як впливові сили революційно-демократичного напрямку поставили собі за мету замінити монархічну

державу на демократичну республіку.

Поряд з всеросійськими виникають і національні партії, зокрема в Україні. Одні з них, такі як російсько-українська радикальна партія Західної України / РУРП, 1890 р./, українська демократично-радикальна партія / УДРП, 1905 р./, українські соціал-демократичні / УСД Спілка, 1904 р., УСДП, 1905 р./ в російській Україні відстоювали ідею автономії. Другі - Народна Рада / 1885 р./, українська соціал-демократична партія / УСДП, 1899 р./, українська національна партія / УНП, 1899 р./ в Західній Україні, українська революційна партія / РУП, 1900 р./, українська народна партія / УНП, 1902 р./ в Східній Україні, захищали ідею самостійності.

Водночас виникнення партій об'єктивно вимагало обґрунтування програми дій, хоча програми не можуть врахувати всіх своєрідностей та скороплинності подій і ходу життя. Тому оцінку та врахування змін соціально-економічної обстановки, визначення генеральної лінії та поточної політичної діяльності партії на конкретно-історичному етапі здійснює стратегія і тактика. Отже для розуміння концепції першої народної революції в Росії, яку захищали партії ліберально-опозиційного та революційно-демократичного напрямів має велике значення вивчення саме їх політичної стратегії і тактики.

Значимість даної проблеми, особливо порівняльного аналізу стратегії і тактики партій цих двох напрямів на загальнодемократичному етапі визвольного руху полягає в тому, що кожна з них акумулювала досвід боротьби свого класу, стану, прошарку за демократизацію суспільства, а також революція XVIII - XIX ст. в Західній Європі і є не тільки здобутком історії, але й сучасності. Опозиційні та революційні партії використовували цей досвід по-своєму, в залежності від поставленої мети у визвольному русі. Їх досвід у першій російській революції містить приклади громадсько-політичної діяльності в умовах започаткованої багатопартійності, міжпартійних взаємозв'язків, компромісів та угод, а також має теоретичні дробки державотворення, проведення теоретичних дискусій, полеміки між партіями. Значний внесок у досвід ліберальних та революційно-демократичних партій мають національні, зокрема УДРП та УСДП, котрі сприяли розвитку єдиного революційного процесу і розкладу абсолютистської системи.

В сучасних умовах, коли всі політичні партії України стали на шлях парламентської діяльності, досвід праці партій та їх фракцій в Державній Думі 1906 - 1907 рр. набуває важливого значення. Хоч думський період, який ще називають парламентським, проіснував недовго, але він був "певною гранню і в громадському житті українському" I/.

Як і в ту добу, в наш час гостро постають питання про можливість співробітництва політичних партій цих, здавалось би, двох / ліберального та соціалістичного / протилежних напрямів. Відомо, що РСДРП(б)/, максималіста таку співпрацю заперечували із-за того, що ліберали не боролись за повалення самодержавства. РСДРП(л)/, УСДРП та ін. допускали змогу співпраці лібералів і соціалістів. Про її можливість, а в багатьох випадках і нагальну необхідність засвідчив й історичний досвід. Зважаючи на те, що партії цих двох напрямів хоч і відрізнялися своєю стратегією і тактикою, але мали великий вплив і вагу в політичному житті царської Росії, вивчення їх альтернативи оновлення країни може дати відповіді на багато питань, які допоможуть уникнути різних негараздів, зокрема, в сучасному процесі державотворення в Україні.

Стан наукової розробки проблеми. Слід зазначити, що першими дослідниками даної проблеми були теоретики, вчені саме партій ліберально-опозиційного та революційно-демократичного напрямів. Серед них визначне місце займають В. Винниченко, Б. Грінченко, В. Ленін, П. Мілюков, Г. Плеханов, О. Пешехонов, П. Струве, В. Чернов та інші. Важливо також відмітити, що в своїх працях вони розглядали революцію як єдиний революційний процес, який розпочався в 1905 р. і закінчився в лютому 1917 р., тобто загально-демократичний її етап.

Події, які нас цікавлять, викладені в працях Т. Гуняка, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Басиленко, О. Субтельного 2/. В них на багатому фактологічному і документальному матеріалі об'єктивно і неупереджено проаналізовано причини революційного вибуху. Його закономірність, формування багатопартійної системи в Україні.

I Лотоцький О. Назв. праця.- С. 5.

2 Гуняк Т. Україна. Перша половина ХХ ст.- К., 1993; Дорошенко Д. Нарис історії України.- К., 1992.- Т. II; Полонська-Басиленко Н. Історія України. 1900 - 1923 рр.- К., 1991; Суб-
тельний О. Україна. Історія.- К., 1992 та ін.

Радянська історична наука упереджено відносила до вивчення історії партії ліберально-опозиційного напрямку, даючи їм оцінку як айтинародним та контрреволюційним. Така позиція була зумовлена командно-адміністративною системою, в якій був відсутній плюралізм поглядів у партії та суспільстві. Монолізм сталінізму в історичній науці змусив дослідників вивчати проблеми історії партії та їх діяльність у визвольному русі в Росії на початку ХХ ст. лише частково, у контексті взаємовідносин РСДРП/б/ з іншими партіями. Тому висвітлення історії революції з позиції монопартійності не дало повної уяви про складність і неординарність ситуації в країні, про різнобічність поглядів, політики і діяльності інших партій, які також вели боротьбу з царським урядом та самодержавним ладом. Початок вивчення історії партії було покладено в 20-і роки І/. У них в основному з позиції ленінської концепції історії першої російської революції розкривається політика кадетів, меншовиків, есерів, характеризуються їх програми і тактика. Праці цього періоду носили переважно популярний, пропагандистський характер. У період обвальних репресій історія політичних партій, тим паче їх стратегія і тактика, не вивчалися.

З кінця 50-х років, з початком хрущовської "відлиги" посилювався інтерес до даної проблеми, з'явилися позитивні зрушення в історичній науці, завдяки яким на основі розширення джерельної бази стали більш активно вивчатися супротивниками РСДРП/б/. Однак дослідження проблеми загальнодемократичного руху, а також аспектів теми історії розробки стратегії і тактики партії двох основних напрямів, які виходять на дисертаційну тему, провадилась в дусі боротьби РСДРП/б/ проти царизму, буржуазії, опорту-

1 Вардин Ил. Политические партии и русская революция. - М., 1922; Ксенофонтов Ф. А. Основные вопросы стратегии и тактики РКП/б/. - М.: Л., 1927; Черномордик С. Эсеры. - Харьков, 1929 та ін.

2 Алексеева Н., Боловикова С. Стратегия и тактика большевиков в первой русской революции. - М., 1956; Граев Б. Б. Борьба Б.И. Ленина против меньшевистской концепции исторического развития России // Очерк истории исторической науки в СССР. - Т. 5. - М., 1968; История коммунистической партии Советского Союза. - Т. 2. - М., 1967; Леванов Б. В. Из истории борьбы большевистской партии против эсеров в годы первой русской революции. - Л., 1974 та ін.

нізму. Водночас аналізувались тактика "лівого блоку", витoki, еволюція революціонізму есерів, їх погляди на визвольний рух.

У зв'язку з 70 - 80-літніми шістдесяти першої народної революції в Росії вийшло значне число статей, брошур, книг. З точки зору дисертаційного дослідження інтерес представляють монографії, зокрема, С. Тютюкіна, О. Чиковані, О. Волобуєва, Г. Касарова І/. Ці праці помітно розширили горизонти історичної науки того часу. Питання, підняті в монографіях, такі як ліберальна, меншовицька інтерпретація вузлових проблем революції, критика їх більшовиками, різні підходи до марксистського вчення обох фракцій РСДРП та інші, звучать полемічно і в сучасних умовах. Разом з тим питання про шляхи та методи боротьби революційного народу проти самодержавства, аналогія та різниця поглядів поміркованих соціал-демократів і ліберальної опозиції, не будучи предметом самостійного вивчення, не досліджувались.

Окремі питання, котрі стосуються історії партії та їх стратегії і тактики, знайшли відображення в багатьох дисертаційних дослідженнях 2/. Проте всі вони розкриті фрагментарно, у зв'язку з вивченням авторами конкретної теми. Як і раніше, монопартійний підхід до історичної науки не дав можливості вченим вивчати дану проблему і, зокрема, розробки партіями двох політичних напрямів своєї стратегії і тактики боротьби проти царизму.

Підвищення зацікавленості історіографії до проблеми, що досліджується в дисертації, простежується й у 80-і роки. Хоч і на традиційних підходах, вчені приступили до вивчення, як історії

---

1 Тютюкіна С. В. Первая российская революция и Г. В. Плеханов.- М., 1981; Чиковани А. Ю. Ленинская концепция первой буржуазно-демократической революции в России / 1905 - 1907 гг. /.- М., 1981; Волобуев О. В. Идеино-теоретическая борьба по вопросам революции 1905 - 1907 гг.- М., 1984; Касаров Г. Г. Критика В. И. Лениным антимарксистских концепций истории революции 1905 - 1907 гг. в России.- М., 1985.

2 Курнев Б. В. Борьба В. И. Ленина и большевиков против стратегии и тактики кедетской партии в период I и II Государственной думы первого и второго созыва 1906 - 1907 гг.: Автореф. дис. канд. ист. наук.- М., 1976; Сарубин А. Г. Борьба В. И. Ленина против меньшевиков по вопросам о движущих силах и характере первой революции в России: Автореф. дис. канд. ист. наук.- Одесса, 1985 та ін.

окремих партій, так і історії виникнення та розвитку багато-партійної системи. На широкому загалі архівних документів розглядалися їх програми і платформи, альтернативні шляхи вирішення соціально-економічних проблем Росії І/. Серед досліджень цього часу помітно виділяються праці "Непролетарские партии России. Урок истории. 1984 р." та праці останнього часу "Политическая история России в партиях и лицах. 1988 р." У них уперше автори простежили діяльність поміщицьких, буржуазних та дрібнобуржуазних партій протягом усього періоду їх існування. Певна увага приділена також національним партіям.

Проте, як і раніше, всі згадані праці не порушили проблему порівняльного аналізу обґрунтування та розробки ліберальними і революційно-демократичними партіями стратегії і тактики на загальнодемократичному етапі визвольного руху. Аналіз теми показує з одного боку теоретичну обґрунтованість і розробленість, але з позицій однопартійного підходу. З другого - переконує в тому, що спеціальну, комплексну, вибрана дисертантом проблема ще не вивчалась, її знання фрагментарні і неповні. Таким чином, все це свідчить про те, що дана проблема досліджена недостатньо і потребує дальшої розробки. Виходячи з цього і поставлена мета даного дослідження. Для досягнення цієї мети дисертант намагався вирішити такі завдання:

- дати комплексний, науковий аналіз змісту стратегії і тактики політичних партій царської Росії двох основних напрямів;
- з'ясувати подібність та різницю в поглядах партій на питання стратегії і тактики для переосмислення їх поведінки в першій російській революції;
- визначити практичну значимість досвіду міжпартійної полеміки, якою відрізнялись відношення між партіями в той період історії.

Досліджуючи історію розробки стратегії і тактики російськими партіями цих двох напрямів, на основі порівняльного аналізу дисертант вирішує своє завдання двома напрямками. Перший - дослідження згаданої проблеми концентрується на розробці партіями своєї стратегії і тактики, котрі діяли на протязі загальнодемократичного етапу боротьби проти царяму, другий - вивчення практичної діяльності цих партій по втіленню в життя своєї стратегії

І Шелохаев В. В. Кадеты - главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905 - 1907 гг. - М., 1988; Курас І. Ф. Повчальний урок історії. - К., 1986 та ін.

і тактики. В полі зору дисертаційного дослідження опинилися головним чином партії кадетів, УДРП, УСДРП, РСДРП, есерів, енесів, максималістів, котрі найбільш повно відображають події того часу.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що в ній на основі фактичного матеріалу, нових підходів у вивченні історичного минулого нашого народу досліджуються питання, які не були предметом планомирного і постійного вивчення. У дослідженні зроблена спроба систематизувати погляди цих партій на стратегію і тактику в революції 1905 - 1907 рр., узагальнюється полеміка двох політичних напрямів: реформістського та революційного. Підсумовано практичний досвід і уроки всередині та міжпартійних теоретичних змагань по даній проблемі. Засобом порівняння теорії і практики партій виявлені подібність та різниця їх позицій і поглядів у питаннях стратегії і тактики.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складає науковий, неупереджений, конкретно-історичний підхід на основі порівняльного аналізу джерел різних партій з врахуванням принципу об'єктивності. Автор намагався максимально уникнути монопартійних оцінок, характерних для історіографії досліджуваного періоду.

Джерельну базу дослідження склали протоколи з'їздів, конференцій, програмні документи партій ліберального та революційно-демократичного напрямів I/.

Особливий інтерес представляють праці визначних теоретиків і політичних діячів партій, які дають уявлення про соціально-економічне й політичне життя всіх верств народу, про рівень обгру-

---

I Програма української демократично-радикальної партії // Самостійна Україна.- Тернопіль, 1991; Конституційно-демократическая партия. Съезд 12 - 18. X. 1905 г.- СПб., 1905; Конституційно-демократическая партия / партия народной свободы / . Постановления II съезда.- СПб., 1906; Протоколы III Общеимперского делегатского съезда партии народной свободы.- СПб., 1906; Первая общерусская конференция партийных работников. Отдельное приложение к № 100 "Искры".- Женева, 1905; Второй съезд РСДРП: Протоколы.- М., 1909; Третий съезд РСДРП: Протоколы.- М., 1909; Протоколы первого съезда партии социалистов-революционеров.- СПб., 1906; Протоколы второго / экстренного / съезда партии социалистов-революционеров.- СПб., 1907 та ін.

тування та розробки своєї стратегії і тактики на загальнодемократичному етапі визвольного руху I/.

Велика група джерел відноситься до періодичних видань 2/. Насамперед, це кадетські журнали "Полярная звезда", "Освобождение", газети "Речь", "Наша жизнь", УДРП - "Рідний край", "Гада", РСДРП - "Искра", "Начало", "Наша жизнь", "Волна", УСДРП - журнал "Вільна Україна", газети "Щепа", "Боротьба", есерів - газети "Революционная Россия", "Земля и воля", енесів - журнал "Русское Богатство" та інші. Періодичні видання мають значний фактологічний матеріал про внутрішнє життя партій, про суспільно-політичну обстановку в країні, вони дають уяву про теоретичні змагання партій з питань стратегії і тактики в революції, про перспективи оновлення Росії.

Цінним джерелом є спогади партійних діячів, учасників революції 5/. Мемуари дають змогу побачити панораму народного руху. Вони висвітлюють роль різних партій в подіях того часу, захищаючи позицію своєї партії та критикуючи своїх політичних супротивників.

-
- 1 Ковалевский М. М. Экономический строй России. - СПб., 1899; Ленин В. И. Развитие капитализма в России // Повн. збір. тв. - Т. 5; Миллюков П. Н. Год борьбы. - СПб., 1907; Плеханов Г. В. Врозь идти, вместе бить! // Соч. - Т. XIII. - М.: Л., 1926; Яго ж. Про нашу тактику по відношенню до боротьби ліберальної буржуазії з царизмом // Там же; Струве П. Марксовская теория социального развития. - К., 1905; Титон С. Державна дума і революційні перспективи // Вільна Україна. - 1906. - № 5 - 6 та ін.
  - 2 Струве П. Б. Революция // Полярная звезда. - 1905. - № 1; Мартынов А. Революционные перспективы // Искра. - 1905. - 31 марта; Лун-я А. Просветление // Волна. - 1906. - 18 мая; Клейнберг. Как наша зброя? // Щепа. - 1905. - Ч. 12; Еппатевский С. Жизнь идет // Русское Богатство. - 1914. - № 1 та ін.
  - 3 Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле. 1901 - 1914 рр. - Вінніпег; Мані тоба. 1949; Карышев П. Н. Костромской Совет рабочих депутатов // Революция 1905 - 1907 годов. - М., 1975; Миллюков П. Н. Воспоминания. - Т. I. - М., 1990; Сомов С. И. Из истории социал-демократического движения в Петербурге в 1905 г. // Личные воспоминания // Бюле. - 1907. - № 4, 5 та ін.

Важливим джерелом є архівні документи. Використані протоколи III з'їзду партії кадетів, матеріали засідань Державної думи з державного архіву Російської Федерації розкривають діяльність ліберальних демократів, висвітлюють їх бачення політичного, соціально-економічного становища селянства, робітників та інших верств населення. З центрального державного історичного архіву України друкowana продукція як всеросійських, так і українських партійних організацій, програмні матеріали УДП, переписки партійних діячів, статті Б. Грінченки, Г. Плеханова, П. Струве, матеріали конференції максималістів розкривають теоретичну діяльність партії по обґрунтуванню та розробці своєї стратегії і тактики в революції. Багата колекція листівок і прокламацій двох основних напрямів вказує на всебічну політичну роботу партій в революційну добу. Матеріали листування революційних соціал-демократів, листівки, прокламації ЦК РСДРП, місцевих організацій, дописи в редакції газет "Вперед", "Пролетарий" з архіву російського центру зберігання та вивчення документів новітньої історії показують значний вплив РСДРП в робітничому русі. З рукописного відділу Центральної наукової бібліотеки Академії наук України використані листівки організації РСДРП, котрі суттєво доповнюють зміст революційної стратегії і тактики партії.

Апробація дисертації. На основі коротко вище проаналізованих джерел підготовлено дисертаційну роботу. Її основні положення та висновки обговорювалися на засіданнях та методологічних семінарах кафедри історії Київського політехнічного інституту, на Республіканській науково-практичній конференції: "Політичні партії та громадські рухи в трьох російських революціях" / Донецьк, 1991 р. /, та знайшли відображення в трьох статтях.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку джерел і літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі міститься виклад актуальності та ступінь розробленості теми дослідження, формулюється мета й завдання праці, розкриваються наукова новизна і практична значимість роботи.

У першому розділі "Визначення ліберальними та революційно-демократичними партіями характеру і рушієних сил революції" розкрито аналіз партіями об'єктивних і суб'єктивних передумов революції 1905 - 1907 рр., висвітлено два протилежних підходи до національного питання, які однак, не перешкодили зробити висновок усім партіям про те, що країна об'єктивно прийшла до революційного вибуху.

У розділі розкриті протиріччя, які привели до посилення загальнодемократичного руху та різкої поляризації російського суспільства, внаслідок чого виник соціальний вибух. Аналіз фактичного матеріалу дозволив автору дослідження дійти висновку про те, що на той час визріло громадське і партійне усвідомлення необхідності змінити політичне й соціально-економічне життя в країні, як з боку ліберально-опозиційного, так і революційно-демократичного напрямів. Дисертант показує, що основним напрямом діяльності політичних партій було залучення на свій бік усіх верств населення, переконання їх у правильності своїх програм та перетворення стихійного процесу політичного виховання народних мас на системний, організований лад. Відмічається, що на основі достатнього аналізу ситуації непередодні першої російської революції, партії визначили, хоч не всі в однаковій мірі, розстановку політичних сил у країні. Одні з них, такі як кадети, УДРП, РСДРП/м/ есери, енеси, максималісти захищали точку зору про поділ російського суспільства на два політичні напрями, а РСДРП/б/, УСДРП - на три. У роботі зазначається, що саме на основі концепції про поділ суспільства на політичні табори партії обґрунтовували свою стратегію і тактику. Усвідомлюючи сутність революції, наприклад, кадети визначили її характер як "загальнонародної", "загальнонаціональної". Але більш консервативна частина партії, все ж вважала революцію чисто буржуазною. Цієї точки зору дотримувались і українські ліберальні демократи, зокрема УДРП. Суть ліберальної точки зору полягала в тому, щоб змінити дух і склад адміністрації управління країною, але в основному потрібно залишити суспільно-економічні відносини.

У прямій залежності від оцінки характеру революції знаходилося питання про рушійні сили. Головною рушійною силою революції кадети, УДРП визнавали ліберальну опозицію, а союзниками - селян, робітників. Керівна сила в революції - інтелігенція. На основі аналізу цього питання дисертант прийшов до висновку про слушність міркувань кадетів, що революцію міг врятувати тільки союз інтелігенції з народом. Але неоднозначність політики лібералів, яка проявилась у догоджанні революційному народові з одного боку та орієнтація на компроміс з монархічним режимом з другого, завадили цьому.

Вивчення теоретичної й практичної діяльності кадетів дає змогу автору вказати на те, що схильність до компромісу ліберальної демократії з урядовим режимом була одною з причин незадоволення їх політикою революційного народу і партій, котрі його представляли. Політику, яку проводили ліберальні партії в питанні оцінки революції, рушійних сил в цілому була більш вигідна урядовому табору, ніж революційному народові. Крім того, відсутність згоди з боку ліберальної опозиції "підживлювати" робітників, відсутність великого впливу кваліфікованої сили іззовні, як це було на Заході, змушувало умови розвитку капіталізму і демократії. Все це в свою чергу обмежувало соціальну базу ліберальної демократії та її потенційні можливості.

Відмінною була в партії революційної демократії оцінка характеру, рушійних сил революції. Так, РСДРП/м/, УСДРП визначили революцію за характером як буржуазну, а РСДРП/б/ як буржуазно-демократичну, визнаючи її загальнонародний, пролетарський характер. Частина соціал-демократів на чолі з Л. Троцьким оцінювала революцію як соціалістичну. В даному дослідженні відзначається, що буржуазно-демократичні перетворення за змістом були ширші ніж буржуазні, бо задовольнялись не тільки інтереси капіталістів, але й більшості народу. Головною рушійною силою революції як всеросійські, так і українські соціал-демократи визначали робітничий клас. Стосовно ж селянства, то їх погляди були різними. Меншовики, троцькісти стояли на точці зору реакційності, антиреволюційності селянства. У праці розкривається гостра полеміка в питанні рушійних сил, зокрема відношення до селянства, визначення ведучої і керівної сили в революції. З допомогою порівняння поглядів партій в питанні рушійних сил у дисертації показано різний підхід до союзників робітників. Якщо УСДРП та РСДРП/м/ захв-

щали ведучу роль ліберальної демократії, союз робітників з нею, то РСДРП/б/ відстоювала керівну роль пролетаріату, союз робітників з селянством, вважаючи останнє революційною силою.

Серед неонародницьких партій, як показано в дисертації, також був свій підхід до даного питання. Так, есери визначали революцію як "велику соціальну". Внаслідок цієї революції повинні були здійснитися перетворення перехідного характеру між капіталізмом і соціалізмом. Порівняльний аналіз точки зору есерів з іншими, зокрема з РСДРП/б/, підтверджує подібність їх позиції. По суті це був буржуазно-демократичний етап перетворень, до яких було готове суспільство. Однак після поразки революції в есерів наступив період значних теоретичних розбіжностей в оцінці характеру революції. Частина есерів характеризувала революцію як "муніципальну", а інша - як "народно-трудова", або "змішану". Співставляючи теорію і практику есерів у революційний та міжреволюційний період, автор показує, що їх партія переживала кризу в ідеології, котра привела до розбіжності поглядів на характер і завдання визвольного руху. Головною рушійною силою есери вважали "трудова селянство", яке об'єднувало всі прошарки селянства. Робітникам відводилась роль союзника із-за його малочисленності. Керівництво в революції есери віддавали інтелігенції. Для повалення самодержавного ладу, мали спільні соціальні корені, есери шукали підтримки в лібералів, зокрема в кадетів.

Невизначено визначала характер революції і партія народних соціалістів / енесів /, оціняючи її як "політичну", "соціальну". В роботі визначається, що не чіткий підхід енесів до цього питання базувався на нерозумінні завдань загальнодемократичного і соціалістичного етапів революції. А змішування різних типів революції вело їх до компромісів, зокрема з ліберальними партіями. Така оцінка характеру революції зумовила і визначення її рушійних сил. Ведучу роль у революції енеси віддавали інтелігенції, головною рушійною силою вважали селянство, а його союзником - робітників. Після революції, в ході переосмислення її уроків, частина енесів схилилась до точки зору, зокрема С. Єлпат'євський, про ведучу роль робітничого класу. Але в цілому енеси негативно оцінили участь робітників і селян в революції. На основі вивченого матеріалу, автор відзначає, що в ході другого піднесення революції / весна - літо 1906 р. /, спираючись на власне бачення ситуації в країні, енеси стали відходити від революційної демократії, а

восени 1906 р. прямо зреклися революції й стали активними прихильниками ліберальної теорії про еволюційний розвиток.

Найбільш радикальну позицію серед неонародницьких партій займали максималісти. Вони оцінювали першу російську революцію як "соціалістичну". Аналіз програмних документів дав авторovi підставу вважати, що спирались на "трудоий народ", тобто на селян і робітників, вони планували здійснити соціалістичні перетворення. Така оцінка характеру революції визначила її рушійні сили. Не применшуючи ролі робітників, максималісти все ж віддавали перевагу селянству в революції, вважати його ведучою силою.

Проведене в розділі дослідження дозволило зробити висновок про те, що партії ліберального напрямку, маючи збіг в оцінці характеру революції, рушійних її сил, визначили ідею опозиції всьому російському суспільству царському уряду. Партії соціалістичної орієнтації хоч і аргументували ідею всенародної боротьби за ліквідацію самодержавства, однак не мали єдності поглядів на характер, рушійні сили революції. Все це зумовило пошук ними форм і засобів здійснення програмних цілей.

У другому розділі "Обґрунтування і вибір партійних форм, шляхів і методів боротьби проти царизму" висвітлюються основні пункти даної проблеми. Відправною точкою у визначенні шляхів, які б привели до поставленої мети, була відповідна позиція тієї чи іншої партії на конкретно-історичну ситуацію в країні, оцінка ними характеру, рушійних сил революції. На цій теоретичній і практичній основі кожна партія будувала свою тактику, вибирала шляхи та засоби боротьби. На основі аналізу даної проблеми підкреслюється про те, що партії ліберально-опозиційного напрямку поставили завдання еволюційним шляхом замінити бюрократичний уряд на невідне представництво / Державну думу - парламент / виключно з допомогою мирних засобів, користуючись всіма формами / політичною, економічною і теоретичною / боротьби. Партії революційно-демократичного напрямку, зокрема, УСДРП, РСДРП(м) обґрунтували завдання ліквідувати самодержавний лад як революційним, так і реформістським шляхом з допомогою мирних методів. Бодночас РСДРП(б), есери, максималісти обрали революційний шлях, застосовуючи як мирні, так і силові засоби боротьби проти монархічного режиму.

З допомогою співставлення того, які можливості мали партії ліберального та революційно-демократичного напрямів у виборі засобів здійснення програмних завдань, автор дійшов до таких висновків. По-перше, до немирних засобів революціонери вдалися через репресивні, силові дії царського уряду. По-друге, в них не було економічних важелів і коштів, з допомогою яких можна ефективно впливати на політичного суперника. По-третє, обмеженим впливом на свідомість громадян через легальну пресу. Маючи багато з того, чого не мав революційно-демократичний напрям, ліберальний - відстоював для робітничого руху тільки економічну форму боротьби і визначав відповідно для нього методи здійснення його вимог. Намагались направити революційний рух на еволюційний шлях, в боротьбі з урядовою бюрократією ліберальна опозиція обрала засіб економічної та парламентської боротьби. Все що мало хоч незначний політичний характер, ліберальними демократами засуджувалось. У дослідженні зазначається, що кадети, УДРП основну увагу зосередили на парламентську діяльність. Вони були переконані, що тільки Дума введе російське суспільство з революційної кризи, а перша дума заклала підвалини конституційної ери в Росії. Однак, нажалі ні перша, ні наступні Думи не виправдали всіх сподівань ліберальних демокретів.

Спираючись на документальні дані, дисертант відмічає, що внаслідок аналізу кадетами збройних повстань та політичних страйків 1905 - 1907 рр. вони звинувачували не урядовий, а революційно-демократичний табір. Також розкриваються безкомпромісні теоретичні змагання ліберальних та революційних партій в питанні визначення засобів здійснення їх завдань, висвітлюється практична діяльність кадетів, УДРП. Робиться висновок, що їхня турбота про трудовий народ у теорії не співпадала з реальними діями. Все це на жаль, послабило опозиційний рух і сприяло зміцненню позиції урядового табору.

У розділі висвітлюється питання про вибір партіями революційної демократії різноманітних форм і методів боротьби з царизмом, загальнопартійний осуд табору, який застосовували максималісти та есери. Значна увага приділена аналізу причин прийняття революційними партіями, зокрема РСДРП/б/, есерами, максималістами підготовки та проведення збройного повстання. По-перше, антагоністичні протиріччя, зокрема між самодержавним режимом і

революційним народом загострилися восени 1905 р. так, що вирішити звичайними методами вже було неможливо. По-друге, опозиційний блок, після деяких вагань з 17 жовтня 1905 р. став пристосовуватись до об'їзду маніфесту про законодавчу Думу, про політичні партії, про зміни виборчої системи тощо. По-третє, збройна боротьба царського уряду велась проти революційного народу з самого початку революції. Теоретично проблема силових засобів розроблялась зразу ж після січневих 1905 р. подій. Деякі ліберальні партії, УСДРП, РСДРП/м/, енеси доказували неможливість повстання із-за психологічної невідповідності народу, то РСДРП/о/, есери, максималісти були переконані навпаки. Підготовчим етапом до повстання революційні демократи вважали політичні страйки, в яких народ усвідомлював необхідність рішучої сутички з царизмом, проходив "школу" боротьби з ним.

Разом з тим, у розділі аналізується практична підготовка, переформування політичного страйку в збройне повстання, його проведення в грудні 1905 р. Вказується, що неоднозначний підхід партій революційної демократії до даної проблеми був однією з основних причин незгуртованості цього політичного напрямку, чим і скористався урядовий табір, завдавши йому рішучого удару. Високі потенційні можливості революційного народу, його політична зрілість, зокрема робітників, свідчать про активне застосування різних засобів боротьби проти царизму. Широка практична діяльність партій обох напрямів, зокрема кадетів, РСДРП, УСДРП, есерів, показала, що вони користувались різноманітними способами впливу та виховання широких мас.

Одним з могутніх засобів революційних демократів у боротьбі з царизмом була тактика "лівого блоку". Багатий досвід партій цього напрямку по втіленню в практику різноманітних угод, компромісних об'єднань, свідчить про зміцнення і згуртованість лівих сил. Проте внутрішні суперечності в партіях, міжпартійні протиріччя цієї течії були однією з причин значного ігнорування тактики "лівого блоку" і поразки в революції. Партію ж ліберального напрямку із-за відмінності стратегії і тактики від революційно-демократичних партій, активно боролись проти політики єдності дій лівих сил.

На основі аналізу джерел і літератури автор робить висновок про те, що перша народна революція в Росії продемонструвала зраз-

ки застосування обгрунтованих і вибраних партіями форм, шляхів і засобів досягнення своєї мети. Революція була своєрідним мандатом, де пройшли впробацію різні форми і методи як революційної, так і опозиційної боротьби проти самодержавства. Разом з тим, застосування мирних засобів, незважаючи на внутрішні протиріччя, сприяло зміцненню революційно-демократичного напрямку і надміру абсолютизму. Намагання ж ліберального напрямку реорганувати суспільство без врахування його вимог не дало позитивних результатів, що сприяло теоретично і практично підготовці частинкою партії революційного блоку збройного повстання. Тоді ж як хід подальшого загальнодемократичного руху в царській Росії підтвердив, що лише поєднання революційного й еволюційного шляхів з їх різними мирними засобами може дати змогу повалити самодержавство. Досягнення цієї мети дозволило створити нову владу, яка й здійснювала б перетворення в країні.

У третьому розділі "Погляди партій на питання про владу" дається аналіз теоретичної розробки даної проблеми. Розкривається суть представницької демократії в розумінні партій ліберального та революційно-демократичного напрямків, та які форми держави вони бачили і захищали. Даво ліберальні партії та енеси стояли на позиції конституційної, парламентської, монархічної держави, то РСДРП, УСДРП, есери відстоювали ідею демократичної республіки, а максимілісти - трудової республіки. Разом з тим, аналіз архівних документів, які відображають діяльність всеросійських партійних організацій в Україні засвідчує про те, що вони тяжили до інтересів національно-визвольного руху. Це відбулось у вимогах місцевих організацій есерів, енесів, кадетів про надання автономії Україні. Розробка концепції нової влади партіями ліберального та революційно-демократичного напрямків показує, що вони керувались власною оцінкою ситуації в країні та загальнонародним гаслом Установчих зборів. Так, виходячи з цього гасла, партія кадетів захищала концепцію поділу влади між монархом, верхньою /земською/ палатою і нижньою палатою /палатою народних представників/. Вважалося, що основою державного устрою повинна бути "конституційно-демократична імперія", де цар затверджував би тільки ті закони, які приймає народне представництво. На подібній позиції стояла УДРП, доповнюючи свою точку зору вимогою права автономії для національних меншин, в тому числі й для України.

В центрі гострої теоретичної полеміки знаходилося питання про нову виконавчу владу. Як альтернативу революційному тимчасовому уряду ліберали висунули ідею створення "особливої Ради депутатів", яка б тимчасово перейняла обов'язки старого уряду і скликала Думу. Цей уряд повинен був функціонувати під керівництвом царя. На основі аналізу документів партії кадетів, УДРП, показано, що в ході визвольного руху народ пошував міру про доброго царя, а також страх лібералів перед його повною перемогою над самодержавством поставили під сумнів здійснення ліберальної концепції про владу. Не одержала підтримки також ліберальна ідея конституційної монархії, хоч кадети були глибоко переконані в тому, що народ був ще не готовий жити в умовах республіканського ладу. Міжпартійні теоретичні змагання в питанні про нову владу засвідчили, що кадети, як виразники ліберальної опозиції, поступово еволюціонували в бік урядового табору. Це ж стосується й партії енесів, котра з Ю. угодовською політикою фактично стала співницею кадетської партії.

Аналіз документів партії революційних демократів пов'язаних з питанням про нову владу, дає можливість зробити висновок, що в них не було єдності поглядів. Ця розбіжність виявилась, зокрема, в запереченні РСДРП/м/ ідеї революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, яку відстоювала РСДРП/б/. В основі заперечення меншовицького крила РСДРП було переконання про неревольційність селянства. Підкресляється, що РСДРП/м/ стояв за передачу влади ліберальній опозиції, визнавав утворення тимчасового революційного уряду, але без представників РСДРП. Меншовики вважали, що це послужило б участі РСДРП в революції, привело б до спаду робітничого руху, змусило б відхитнутися від справ революції ліберальну демократію. На противагу РСДРП/м/, РСДРП/б/ активно захищала марксистську ідею народо-владди, втілення якої дало б владу селянам, робітникам, демократичній інтелігенції та іншим верствам, тобто більшості народу країни. фундаментом нової влади була творча функція, яка виконала б волю більшості народу, ліквідувала політичне безправ'я, економічний і національний гніт. Ці положення були закладені в основу ідеї Установчих зборів, скликати котрі повинен тимчасовий революційний уряд, як політичний орган демократичної влади народу після повалення самодержавства.

у дослідженні висвітлюється механізм ліквідації монархічного ладу, внутріпартійні теоретичні змагання з цього приводу, захист марксистських поглядів РСДРП/б/, зміст і завдання тимчасового революційного уряду, мета участі уповноважених в ньому від партії. Зазначається, що визнаючи в теорії тимчасовий революційний уряд, РСДРП/м/ на практиці відстоювала погляд про те, що новою формою влади може стати тільки Дума. Не применшуючи ролі Думи, РСДРП/б/ була переконана, що ця влада не дістанеться революційному народові. Вивчення цієї проблеми дало змогу автору схилитися до точки зору про те, що Дума була зародком російського парламентаризму, який міг розвинутися даліше при умові заміни монархічного ладу на республіканський. Однак в ту добу Дума лише сприяла посиленню революційної кризи.

У соціал-демократичному русі найбільш радикальну позицію займали по дній проблемі троцькісти, котрі вважали, що в разі перемоги революції буде встановлена тільки влада робітників. Зазначається, що це були фактично максималістські погляди, які суперечили буржуазно-демократичному етапу визвольного руху. Близько до РСДРП в питанні про владу була УСДРП. Вона стояла на позиції заміни самодержавства республікою і запровадження автономії для України. УСДРП керувалась вимогами народу скликання Установчих зборів, проте не показувала хто повинен це зробити, до Думи ж ставилась негативно.

На відміну від соціал-демократів, неонародницькі партії, зокрема есери, не ставили собі завдання після повалення самодержавства ломки старих владних структур, а намагались оволодіти ними. Органом нової влади есери вважали Установчі збори, але не дали відповіді, хто мав їх скликати. У розділі відмічається, що есери були схильні також на компроміс з ліберальною демократією, а після поразки революції, в період ідейного і організаційного розброду, есери категорично стверджували, що революційний народ був не готовий до взяття влади. Аналіз документів партії есерів дає авторові підставу сумніватися, що її теоретична розробка питання про владу, державного творення була не завжди принциповою, часто не узгоджувалась з практичними завданнями революційно-демократичного напрямку і вела до угодовства. Есери мали широкі можливості матеріалізації своєї програми і тактики в суспільстві, але вони нехтували чіткою дисципліною, цілеспрямова-

ну і систематичну працю в містах і в розвитку теорії, чим і пояснюються причини їх невдач.

Метою партії максималістів після повалення самодержавства, як показано в розділі, було обрання всім народом Виконавчого бюро. Під цим терміном розумівся тимчасовий уряд як політичний орган "диктатури трудового народу". Розкриті завдання цього органу і слабка теоретична база партії, без якої вона не змогла визначити більш об'єктивну стратегію і тактику в революції.

Важливе значення в роботі приділяється питанням про Ради робітничих депутатів, висвітленню відношення до них партії ліберального та революційно-демократичного напрямів, розкриттю їх суті, як альтернативи старим владним структурам. Зазначається, що Ради виникли не з ініціативи партій, а з ініціативи революційного народу і були саме в зародку його влади. Але партії ліберального напрямку негативно віднеслись до Рад. Вони пояснювали це тим, що нові органи влади повинні обиратись конституційно оновленим суспільством, а не революційним народом. По-різному оцінювали роль Рад і партії революційної демократії. РСДРП/м/ вважала їх як органи місцевого самоврядування, котрі повинні займатись виключно економічними питаннями. РСДРП/б/ була переконана, що Ради були політичною організацією, зародком нової влади не тільки на місцях, а й в центрі. Підкреслюється перш за все адміністративна, господарська, фінансова функція Рад. У соціал-демократичному русі йсну позиція по відношенню до Рад, на погляд автора, займала УСДРП. Партія вважала творчу ініціативу трудящих, сприяла їм, вважачи їх правонаступниками старих владних структур.

У розділі відмічається прихильне ставлення до Рад есерів, максималістів. Розкривається розуміння ролі і завдань Рад есерами, енесами, максималістами, котрі виступали за їх безпартійність. Аналіз цього питання схилив автора до думки про те, що принцип безпартійності пом'якшив би класові протиріччя і сприяв би зміцненню єдності революційних демократів у боротьбі проти царизму. Однак РСДРП/б/ відстоювала впрямі точки зору про партійність Рад робітничих депутатів, а історичний досвід, як зазначають вчені Е. Карр, А. Улам "продемонстрував революційну життєвість Рад" і показав, що вони були зародком влади нового типу.

На основі вивченого матеріалу можна зробити висновок, що партію ліберального та революційно-демократичного напрямів інтенсивно шукали варіанти нової моделі влади в майбутній демократичній державі. Кожна з них захищала своє бачення проблеми, залишивши відповідну теоретичну спадщину. Тому питання державотворення, які теоретично розроблялись у свій час названими партіями, не втратили свого політичного значення і в сучасних умовах.

У висновках підсумовуються основні ідеї дисертаційного дослідження та висуваяться окремі практичні пропозиції, які, на думку автора, можуть бути взяті до уваги при подальшому вивченні історії багатопартійної системи в Україні, в учбово-педагогічному процесі, а також у нинішній політичній діяльності.

На сучасному етапі є необхідність подальшого ґрунтовного дослідження діяльності в Україні організацій всеросійських партій, зокрема кадетів, енесів, есерів, максималістів, співставлення їхніх вимог з вимогами українських партій;

- було б доцільним видання збірника документів про міжпартійні змагання з програмних питань усіх партій, що діяли в той час в Україні;

- порівняльний аналіз програмних вимог усіх партій міг би стати корисним як спеціальний курс на історичних факультетах;

- можливе використання результатів дисертаційного дослідження в лекційній роботі та міжпартійних відносинах.

Основний зміст дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. Кр П. С. Из опыта идейно-теоретической борьбы В. И. Ленина против мелкобуржуазных извращений стратегии и тактики большевистской партии в период первой российской революции 1905-1907 гг. // Сторінки політичної історії. - № 2. - К.: КІІ, 1990. - 0,4 д. а.

2. Кр П. С. К вопросу о стратегии и тактике УСДРП в российской революции 1905 - 1907 гг. // Сторінки політичної історії. - № 5. - К.: КІІ, 1992. - 0,5 д. а.

3. Кр П. С. З історії стратегії і тактики української радикально-демократичної партії в революції 1905 - 1907 рр. // Сторінки історії. - № 5. - К.: КІІ, 1993. - 0,5 д. а.

AB 30.216

AB 30.216